

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

УДК 347.1/7.001.11

Харитонов Євген Олегович,

Д.Ю.Н., професор, член-кор. НАПрН України,

завідувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитоновна Олена Іванівна,

Д.Ю.Н., професор, член-кор. НАПрН України,

завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПТ ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Попри тривалі дискусії щодо поняття та сутності приватного права, щодо бачення останніх зберігаються суттєві розбіжності. Ситуація, що склалася, зумовлює необхідність продовження наукових розвідок у цій галузі, але вже під іншим кутом зору, із застосуванням іншої методології тощо.

Враховуючи викладене, пропонуємо розгляда-
сутьності феномену приватного права на інакших,
ніж раніше, засадах, котрі у сукупності складають
методологічний імператив дослідження, маючи
під останнім на увазі зумовленість цієї методології
певними положеннями, припущеннями, що при-
ймаються, як правдиві (істинні).

Мета дослідження. На такому підґрунті оберемо наступні визначальні аспекти характеристики приватного права: 1) оцінка права в цілому і приватного права, зокрема, як явища, органічно притаманного західній культурі (цивілізації); 2) розгляд приватного права, як концепту, який, разом із тим, виступає як елемент національних правових систем, проявляючись у останніх як національне цивільне право; 3) розуміння концепту ментальності як чинника формування (існування) загального концепту приватного права, котрий, разом із тим, внаслідок відмінностей національних менталітетів виступає підставою диференціації «цивільно-правових» систем.

Виклад основного матеріалу. Отже, зупинимось на цих аспектах детальніше.

Тут варто згадати, що при загальній характеристиці права у процесі з'ясування його зв'язку з іншими суспільними феноменами найчастіше використовують два підходи: «формаційний» (відомий також як теорія «стадійного розвитку суспільства» (про її розвиток і сучасний стан див.:^[1]), основою якого є марксистське матеріалістичне вчення про право, згідно з яким останнє є надбудовою над матеріальним базисом, зумовлюється останнім і змінюється разом із ним, і «цивілізаційний», що ґрунтується на оцінці права, як складової частини цивілізації.

Оскільки виникає спокуса поєднання цивілізаційного та формаційного підходів, варто зауважити, що слушним видається розуміння формаційного та цивілізаційного підходів як двох різних парадигм дослідження. Це унеможливорює створення варіанту, котрий синтезував би обидва підходи, оскільки спроба такого синтезу призводить до домінування одного з них і втрати методологічного потенціалу іншого. Враховуючи цю обставину, цілком логічно припустити, що цивілізація (і так само її елементи) може бути адекватно досліджена лише за допомогою категорій цивілізаційного підходу [2, с. 160].

Отже, у якості методологічного імперативу обираємо те положення, що право, і насамперед, приватне, є елементом цивілізації (культури), що має не характер надбудови, а являє собою самостійну цінність. При цьому, звісно, не заперечується зв'язок права з матеріальними умовами життя суспільства

поколінь, культури і менталітету, приділяється усе більше уваги. Концепти – це одночасно елементи культури і ключі до її розуміння [4, с. 160-165].

Концепт у філософському знанні визначають як ідею, згусток смислів, потугу, з яких сотворюється буття усього – людини, світу, культури – людини у світі культури. На такому підґрунті досить логічно виглядає теза, що сучасну філософію дійсно можна уявити як експерименти з різними концептами, і тому вона репрезентує не концептуалізм, а концептологію, де кожен концепт показує повну зміну конфігурації світу... Концептології протистойть Концептуалізм, у якому, власне, і складається розуміння концепту [5].

Отже, виходимо далі з того, що, з погляду філософії, концепт може бути визначений як виражені вербально ідея, уявлення, відчуття, що відображають сприйняття людиною світу і світом людини.

Концепт може використовуватися і як засіб проведення дослідження, припускаючи у такому випадку можливість та виправданість суб'єктивних оцінок концепту права (приватного права) та правових концептів (концептів у галузі права).

Враховуючи ту обставину, що право розглядається нами як елемент культури, слід взяти до уваги «культурологічне бачення» концепту.

Важливе у ньому є те, що, на відміну від понять у точному значенні терміну, концепти не лише мисляться, вони переживаються. Концепт – основна ланка культури у ментальному світі людини [6, с. 42-43]. Іншими словами, йдеться про уявлення, поняття, знання, асоціації, переживання, що супроводжують слово [6, с. 40].

Відтак виходимо з того, що при характеристиці права (приватного права), як феномену культури (цивілізації), «концепт» розуміється як сукупність («жмут») уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, які виникають у зв'язку з використанням термінопоняття «приватне право», супроводжують і характеризують його.

У правознавстві терміно-поняття «концепт» залишається недостатньо дослідженим, внаслідок чого деякі автори взагалі не розрізняють такі категорії як «концепт» і «концепція», використовуючи без будь-яких застережень або роз'яснень особливостей конкретного слововживання, то одне, то інше позначення [7, с. 69-73].

На жаль, не надто поліпшують ситуацію навіть публікації, спеціально присвячені відповідній проблематиці. Зокрема, «правовий концепт» (сам термін «правовий концепт» є не дуже вдалим через свою двозначність, оскільки виникає враження, що він може бути і «не правовим») визначається як одна з форм мислення, результат узагальнення відомостей у галузі права та власного життєвого

досвіду або сукупність поглядів на правове явище крізь призми суб'єктивного розуміння на підставі власного життєвого досвіду та правових знань. При цьому стверджується, що правовий концепт, як результат розумової діяльності, відрізняється від правової категорії і правового поняття тим, що в ньому присутній суб'єктивний чинник. Тобто, правовий концепт не завжди є науково обґрунтованим, тому що складається з відомостей, які має суб'єкт про те чи інше правове явище [8].

Більш вдалою здається позиція у цьому питанні Жана Луї Бержея, котрий підкреслює, що визначення концепту спирається на аналіз самого концепту, тоді як визначення категорії відштовхується від іншої категорії. Обґрунтовуючи свою позицію, він зазначає, що, хоча Кант ототожнював категорію із засадничим концептом раціональної діяльності, однак, між ними існують суттєві відмінності. Для того, щоб описати концепт, останній слід розглянути, як такий. Натомість для опису певної категорії необхідно виокремити зв'язки, що об'єднують одне з одним елементи, які утворюють цю категорію, і специфічні риси, котрі відрізняють ці елементи від інших елементів. Звідси випливає, що визначення концепту має підґрунтям аналіз самого концепту; визначення категорії ґрунтується на іншій категорії. Іншими словами, визначення концепту полягає в тому, щоб передати сенс слова, яким цей концепт позначається у відповідності з елементами, які цей концепт утворюють [9]. До речі, саме з такого розуміння права як концепту випливає, що дихотомія «приватне право – публічне право» не дає змоги достатньо повно з'ясувати сутність приватного права, котре є концептом (втім, як і право публічне), дозволяючи лише встановити відмінності між згаданими вище концептами.

Враховуючи викладене, і розуміючи концепт як сформоване вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини світу, у якому існує ця людина, відчуваючи себе частиною цього світу, можна охарактеризувати концепт таким чином: 1) концепт є феноменом, що забезпечує пізнання людиною світу і себе та свого місця у світі. Він має низку спільних рис з терміно-поняттями «категорія» та «поняття», але не є тотожним їм; 2) терміно-поняття «концепт» є полісемантичним і може застосовуватися у багатьох галузях знань. Передусім, у філософії, логіці, лінгвістиці тощо; 3) якщо у галузі філософії, лінгвістики тощо «концепт», як такий, слугує самостійним предметом дослідження, то у більшості галузевих наук він може застосовуватися у якості методологічного прийому. Зокрема, ефективним видається застосування такого підходу (мабуть, усе ж таки, швидше «концептного», ніж «концептуального») у галузі пра-

ва; 4) при дослідженнях у сфері права необхідно розрізняти базові концепти (право, справедливість, приватне право, суб'єкт права, власність, договір тощо) і «правові концепти» (закон, правовий інститут, правова норма тощо).

Але наведені розуміння концепту лише припускає, яким чином можна визначити приватне право, і не дає відповідь на питання, що є приватне право, як концепт, і яким чином визначаються його ознаки.

Для того, щоб отримати відповідь на це питання, маємо враховувати, що право приватне, як концепт, може набувати і мати особливості у залежності від того, про традицію приватного права у якій локальній (хронологічній) цивілізації йдеться.

Пошуки критерію традиції права, а надто, традиції приватного права, є справою невдячною.

У якості такого критерію зазвичай (у тому числі, й авторами цієї статті) використовувалася така ознака, як певна релігія (конфесія). Це здавалося, загалом, достатньо логічним, оскільки, по-перше, релігія виглядає досить надійним критерієм класифікації цивілізацій, а, по-друге, право і релігія є категоріями взаємопов'язаними – такими, що взаємно впливають одна на одну, доповнюють одна одну тощо. Мабуть, вплинула і аргументація Семюеля Хантингтона стосовно того, що розділення і зіткнення цивілізацій відбувається на підґрунті відмінностей у релігії [10, с. 5].

Здавалося, що такий висновок підтверджується і реальним перебігом історії (зокрема, у Європі) та характером формування і розвитком західноєвропейської та східноєвропейської традицій права.

Проте, і такий підхід має свої вразливі місця. Головне з них полягає в тому, що ігнорується інша обставина – те, що досить багато суспільств є поліконфесійними, а у багатьох – відсоток атеїстів є настільки значним, що взагалі ставить під сумнів можливість їх віднесення до певної локальної цивілізації, виокремленою за «релігійною» ознакою.

Варто також враховувати, що релігія, взята у такому значенні, може використовуватися у якості не об'єднуючого, а розділяючого чинника, що, власне, знайшло відображення і у концепції «розлому цивілізацій» С.Хантингтона, підтриманої багатьма прихильниками.

Передусім, як вже згадувалося, сьогодні майже немає держав зі стовідсотково віруючим населенням. Виникає питання: що мають діяти атеїсти і чи слід їх враховувати при віднесенні держав до тієї чи іншої цивілізації за релігійною ознакою?

Крім того, не враховується (хоча має враховуватися) максима: «Не релігія обирає народ, а народ обирає релігію». А керуючись нею, ми мали б, відносячи народ, країну, етнос до певної цивілізації

за релігійним (конфесійним) критерієм, відповідає їй на питання: чому цей народ обрав саме цю, а не іншу релігію (конфесію). Як правило, таке питання не ставиться, а відтак і відповіді на нього немає. Тож спробуємо тут знайти на нього відповідь, оцінюючи можливість використання тих чи інших чинників розрізнення цивілізацій.

Отже, відмовимося від обрання релігії (конфесії) у якості критерію розрізнення локальних цивілізацій, тим більше, що у багатьох випадках чітких кордонів між останніми не існує, а вірні деяких конфесій постійно живуть у країнах, де визначальною є релігія, що ґрунтується на інших догматах [11, с. 19-22].

Очевидно, більше відповідає дійсному стану речей висновок, що релігійне підґрунтя, безумовно, свого часу відіграло визначальну роль у становленні цивілізацій, але зараз такий критерій є дуже приблизним і, швидше, допоміжним.

З тих же міркувань не можна вважати критеріями розділення цивілізацій такі ознаки як мова, історія, звичаї тощо, котрі пропонується використовувати у такі якості. Адже у більшості випадків народи, котрих відносять до однієї цивілізації, не мають від початку спільної мови. Якщо вона з часом і утворюється, то нерідко нав'язується примусово пануючою (імперською) нацією. Так само спільна історія може бути результатом не природного перебігу подій, а завоювання, через що не обов'язково стає чинником, утворюючим цивілізацію (досить згадати хоча б 500 років спільної історії Болгарії та Османської імперії).

Що ж стосуються звичаїв, то вони самі утворюються не з нічого, а відображають і закріплюють певні цінності суспільства (народу, етносу), що формуються у колективній свідомості останнього.

Отже, критичний аналіз різноманітних оновлених критеріїв розрізнення цивілізацій, які пропонуються останнім часом в літературі, приводить до висновку про необхідності пошуку нової парадигми у цій галузі.

Таким чином, ми природно виходимо на пошук «першооснови»

Як здається, основою самоідентифікації людей, може слугувати (менталітет) ментальність (деякі науковці ведуть мову про «культурно-ментальну подібність». Див.: [12, с. 25]), однак запропонований термін, у свою чергу, потребує спеціального аналізу. Тому далі будемо вести мову, поки що, про «менталітет» (ментальність) взагалі) оскільки остання визначає особисту та колективну систему цінностей, а та, у свою чергу, складає основу формування (трансформацій) менталітету суспільства та його членів. У підсумку, система домінуючих цінностей і виступає підґрунтям його цивілізаційній самоіден-

тифікації (що знаходить відображення у звичаях, традиціях, релігії чи інших світоглядних ученнях) та цивілізаційній ідентифікації його сусідами.

Спираючись на таке припущення, оберемо як предмет для подальшого аналізу концепти «ментальність» та «менталітет».

У літературі слушно зазначалося, що дослідження у цій галузі актуалізуються в умовах поляризації суспільства, наростання соціальної диференціації і гальмування зростаючої національної самосвідомості, що зумовлює необхідність пошуку шляхів вдосконалення механізмів гармонізації суспільних відносин. Але при цьому реальністю є й те, що понятійний ряд: «ментальність», «менталітет», «дух народу», «психологія поколінь», котрі все частіше розуміються як антитеза глобалізації, зазвичай, не наповнені конкретним змістом, а мають абстрактно-метафоричний характер, виступаючи елементом публіцистичної риторики [13, с. 21-22].

Враховуючи зазначене вище, розглянемо, що таке є «менталітет» та «ментальність», аби затим встановити, яке значення вони мають для характеристики права, приватного права та їх місця у системі концептів.

Менталітет (нім. Mentalität, від лат. mens, -ntis – розум, мислення) – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей мислення етносу, соціальної групи або індивіда, що виявляється в культурі, мові, поведінці та ін.; національне світосприйняття [14, с. 377].

Менталітет визначається також як система переконань, уявлень і поглядів індивідууму або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь. Ключовими словами в визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів [15].

Варто зазначити, що у сучасних умовах менталітету надається значення одного з основних понять сучасного гуманітарного знання, котре, як таке, що включає в себе головні характеристики етносу, є одним з провідних критеріїв при зіставленні націй одна з одною. Взятий у такому сенсі, «менталітет» як спосіб мислення, світосприйняття, духовної настроєності, притаманні індивіду або групі, використовується для характеристики національних особливостей народів, особливостей культури. У цьому контексті наголошується, що менталітет не тотожний свідомості, він не збігається з образами дії і тим більше з висловлюваними людиною думками. Менталітет стоїть за ними і визначає межу між тим, що людина може помислити і допустити, і тим, що вона відчуває як «немислиме», «неможливе». На згаданому тлі логічним виглядає й твердження,

що феномен менталітету виявляє неконфліктність природного і культурного, емоційного і розумового, ірраціонального і раціонального, індивідуального і суспільного в природі людини, і що за допомогою поняття «менталітет» можливо охарактеризувати широкий спектр культурних феноменів – від традицій, етапів духовного розвитку культури до образу думок, душевного складу, типу мислення різних спільнот. Однак, попри згадку про те, що менталітет виступає як характеристика стану рівня і спрямованості свідомості не лише групової, але й індивідуальної, її здатності до засвоєння норм, принципів і цінностей життя, до адаптації до умов соціального середовища, впливу на неї, до відтворення досвіду попередніх поколінь, у кінцевому підсумку він характеризується як єдність образу думок, культурних особливостей нації і, зокрема, національної мови, детерміновані економічними і політичними умовами життя в історичному контексті [16].

Аналогічний акцент є помітним і у публікаціях, де менталітет характеризується як «...устойчивая совокупность психических, интеллектуальных, эмоциональных и культурных особенностей, присущих той или иной этнической группе, нации, народности. Также этот термин может быть использован для характеристики мировоззрения, образа мысли конкретного человека». При цьому підкреслюється, що менталітет формується на основі спільного історичного, культурного, соціального та економічного розвитку тієї чи іншої спільноти. Поняття менталітету об'ємне й охоплює погляди, оцінки, цінності, норми поведінки і моралі, «умонастроения», релігійну приналежність та багато інших нюансів, що характеризують ту чи іншу групу людей. Риси менталітету яскраво проявляються у поведінці його носіїв, стаючи особливо помітними, якщо людина потрапляє в інше культурне середовище [17].

У зв'язку з поширеністю такого підходу маємо зазначити, що ухил у бік «публіцизації» менталітету навряд чи можна визнати виправданим.

Як згадувалося вище, у багатьох випадках, терміно-поняття «менталітет» і «ментальність» не розмежовують, а відтак і визначення пропонується «єдине на двох».

Часом прямо вказується, що «менталітет» і «ментальність» – це синоніми і пропонується стисле їх визначення як напряму думок, сукупності розумових навичок і духовних установок, властивих індивідові або групі осіб [18]. Інші автори про синонімічність термінів не згадують, але вона впливає з визначення ними цього феномену. Зокрема, зазначається, що «менталітет, ментальність (від англ. Mentality, фр. Mentalite) – являють собою «умонастроение», особливий духовний склад розуму, джерело мислення, світовідчуття, світосприйняття,

ідеології, віри; особливість індивідуальної і суспільної свідомості людей, їх життєвих цілей, моделей поведінки; індикатор специфічних рис соціалізації людини і соціальних груп, їх самобутності та суверенності; спосіб бачення світу, стійкі раціональні та емоційні, логічні, чуттєві, правові та ціннісні погляди, стійкі думки й образи, узагальнені і поширені уявлення про політичні реалії, цінності та ідеали. Менталітет формується під впливом соціальних факторів, тому індивід, опиняючись в групі, всупереч традиційному розумінню, мимоволі вбирає в себе її характеристики. ... Менталітет може бути присвоєний в результаті соціального впливу» [16].

Зняти протиріччя, яке тут виникає, намагаються за допомогою структурування менталітету, розглядаючи його як відкриту систему, що ґрунтується на взаємозв'язку елементів. Зокрема, пропонується «...под менталитетом понимать относительно устойчивую и целостную систему чувствований, мыслей и моделей поведения, которая отражает культурные традиции и социальный опыт адаптации определенного общества, социальной группы, отдельной личности. Менталитет – то общее, что рождается из природных данных и социально обусловленных компонентов и раскрывает представление человека о жизненном мире. Под ментальностью – глубинный уровень массового сознания, картину мира, воплощенную в системе образов и представлений» [19].

При цьому менталітет характеризується як відкрита система, структура якої являє собою взаємозв'язок елементів: базового (інваріантного), що виконує функцію відтворення та збереження системи за рахунок незмінних архетипів (глибинних, часто неусвідомлюваних установок колективного і особистого несвідомого), і рухомого (динамічного), що виконує функцію розвитку системи за рахунок зміни сукупності «смысложизненных» цінностей, котрі приймаються або відкидаються суспільством або індивідом. Процес формування менталітету, як правило, тривалий і визначається низкою обставин: характером історичного процесу, культурою суспільства, стандартами поведінки, стилями мислення, умовами життя конкретної людини тощо [19].

Розуміння менталітету, як системи, приваблює. Однак у наведеному вище розумінні є суперечливості. Зокрема, позиція авторки не зовсім послідовна, оскільки вона розрізняє «менталітет» і «ментальність», однак, разом із тим, далі веде мову про систему «менталітету», але не «ментальності». Отож, знову постають питання про сутність зазначених терміно-понять, їхнє співвідношення, доцільність їх розрізнення тощо.

Деякі дослідники цього явища стверджують, що змістовне наповнення і «сопряжённость» по-

нять «менталітет» і «ментальність» розглядаються як зумовлені просторово-часовою локалізацією, відображенням у свідомості суб'єктів еволюції реального буття у конкретно-історичних умовах. Менталітет визначається як певна інтегральна характеристика людей, які живуть в «окремії» культурі, котра дозволяє описати своєрідність бачення цими людьми довкілля і пояснити специфіку їхнього реагування на нього. Іншими словами, менталітет характеризують як загальний «розумовий інструментарій», який дає можливість по-своєму сприймати і усвідомлювати своє природне та соціальне оточення і самих себе.

У випадках, коли йдеться про менталітет конкретної епохи, конкретної соціальної групи або класу, часто вживається не термін «менталітет», а термін «ментальність». Відмінність між ними тоді вбачають у тому, що менталітет має загальне, уселюдське значення, а ментальність може стосуватися різних соціальних страт та історичних часів.

У підсумку менталітет характеризується як один з чинників, які здійснюють інтегруючий вплив на свідомість суспільства і забезпечують безперервність та наступність у його розвитку, внаслідок чого має місце континуїтет різних типів ментальності. Скажімо, групова ментальність у соціокультурному контексті може розглядатися як відображення сукупного культурно-історичного, національного і соціального досвіду, пропущеного через свідомість конкретної особи [20].

Отже, феномен менталітету розглядається як чинник впливу на розвиток соціуму і, певною мірою, на соціально-історичний процес, а специфіку такого впливу вбачають у тому, що менталітет, як соціально-політичний та етнокультурний феномен, пов'язаний з економікою, політикою і культурою.

Натомість ментальність оцінюється як явище, що має властиві їй характеристики у вигляді джерел (думка, погляди тощо), властивостей і функцій («самостійність», мотиваційність, метаморфозність, соціальність тощо), котрі визначають походження, стан, фактори впливу, а також міру і ступень оцінки соціальних процесів [21].

Таким чином, «менталітет» є провідною категорією щодо ментальності, національного характеру і національної самосвідомості. Ментальність відображає певні універсальні конструкти духовного життя суспільства у конкретні історичні періоди. Національний характер і національна самосвідомість входять до складу постійної компоненти менталітету. До перемінної компоненти відносять образи та уявлення народу про різні явища буття, цінності тощо.

Сутність менталітету вбачають у тому, що, будучи присутнім у всіх сферах життєдіяльності лю-

дини і соціальної спільноти, він є призмою, через яку людина сприймає довкілля і взаємодіє з ним. Менталітет впливає на формування розуміння, бачення світу, цінностей, визначає способи реагування на те, що відбувається довкола, і при цьому сам піддається трансформації внаслідок змін у різних сферах життя суспільства.

На такому підґрунті менталітет характеризують як «...духовную основу жизни народа, включающую миропонимание, мировосприятие, мироощущение, определенный образ мышления, которые неявно выражены (но непременно присутствуют) в культуре, традициях, поведении людей» [22].

Повертаючись до характеристики терміно-поняття «ментальний», варто згадати про особливості його лінгвістичного тлумачення. Так, латинське *mentalis* означає «розумовий, духовний», тобто, той, що стосується менталітету; той, що належить до особливого способу мислення, духовності (наприклад, ментальна характеристика нації) [14, с. 377]. Проте, нерідко на призначенні цього терміну забезпечити характеристику саме соціальної спільноти наголошується вже при його етимологічному аналізі. Для цього береться не єдиний латинський термін *mentalis* – розумовий, духовний, а розглядаються дві його складові: *mens* або *mentis* – розум і *alis* – інші, чим підкреслюється, що йдеться про стійку сукупність психічних, інтелектуальних, емоційних та культурних особливостей, властивостей тієї чи іншої етнічної групи, нації, народності. При цьому допускається, що цей термін може бути використаний також для характеристики світогляду, способу мислення конкретної людини. Такий підхід обґрунтовується тим, що він бере початок від «деятельности французской исторической Школы «Анналов». Анналисты понимали под менталитетом то, что объединяло короля Франции и рядового солдата, то есть менталитет предстаёт именно, как коллективная черта, а не индивидуальная» [23].

Не вступаючи тут у дискусію щодо виправданості розуміння терміно-поняття «ментальний» як характеристики індивіду чи спільноти, варто усе ж зазначити, що менталітет можна розглядати і як такий, що властивий спільноті, а відтак поширюється на тих, хто до неї належить, але так само і як такий, що складає суму якостей індивідів, що входять до спільноти. До речі, таке бачення менталітету більш властиве українським авторам, ніж зарубіжним. Так, О.С.Стражний характеризує менталітет як надбання кожної окремої людини, що може бути спільним для якоїсь групи тощо [24]. Г.Є. Смітюх і В.В.Стрілецький визначають менталітет як характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в

себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому [25].

Такий підхід здається більш виправданим, оскільки логічно припустити, що сукупність особистостей утворює спільноту, а не навпаки, а відтак сукупність індивідуальних свідомостей та підсвідомостей (ментальностей) може утворити колективний менталітет (хоча останній знаходиться з ними у реординаційному зв'язку). Відтак можна припустити, що вже саме обрання підходу до визначення менталітету залежить від менталітету дослідника, тобто того, хто таке визначення формулює чи аналізує.

Повертаючись до характеристики групи концептів, які нас цікавлять, зазначимо, що, у свою чергу, терміно-поняття «ментальний» є підґрунтям визначення концепту «ментальність», котрий, як зазначалося, іноді вважається синонімом слова «менталітет».

Ментальність (від ментальний) – духовність; специфічний для особи або суспільної групи спосіб мислення, його соціальна та біологічна зумовленість; особливий тип світосприйняття [14, с. 377].

У філософії ментальність розуміється як «образ мышления, общая духовная настроенность и способ поведения человека, группы, которые большей частью связаны с определенными ценностными акцентами в отношениях к действительности. В той степени, в какой все индивиды в группе характеризуются одинаковым менталитетом, говорят о социальном менталитете» [26, с. 268-269].

Менталітет на такому підґрунті також визначають як «...относительно устойчивую и целостную систему чувствований, мыслей и моделей поведения, которая отражает культурные традиции и социальный опыт адаптации определенного общества, социальной группы, отдельной личности. Менталитет – то общее, что рождается из природных данных и социально обусловленных компонентов и раскрывает представление человека о жизненном мире», а ментальність – як «...глубинный уровень массового сознания, картину мира, воплощенную в системе образов и представлений» [19].

Отже маємо матеріал для узагальнень. Менталітет суспільства визначається як глибинний рівень суспільної свідомості, як стійка система життєвих установок. При цьому установка – це певний «фон» сприйняття явищ, вона визначає ставлення до явищ і, отже, характер діяльності. Внаслідок того, що менталітет – це сукупність найбільш загальних рис, середня для всіх верств і соціальних груп населення даного суспільства в цілому, можна вибрати деякі окремі випадки формування ознак, які, звичайно, будуть тільки підмножиною численних складових менталітету.

Менталітет базується не на системі логічних категорій і понять, а на суперечливих образах або стереотипах думок, уявлень, дій, які навертають людину до певних типів реакцій. Він – своєрідний механізм, що визначає характер довготривалих форм поведінки і думок людини в рамках тієї чи іншої спільності.

Менталітет виступає як характеристика стану рівня і спрямованості свідомості (індивідуальної і групової), її здатності до засвоєння норм, принципів і цінностей життя, до адаптації до умов соціального середовища, впливу на неї, до відтворення досвіду попередніх поколінь.

Класифікації менталітету можливі за різними підставами (за соціально-класовими і становими ознаками; за оригінальністю національного характеру, національно-етнічного менталітету (втім, характерною тут є зміна рівня класифікації, внаслідок чого називаються такі види менталітету як слов'янський, германський, англосаксонський, романський, китайський, російський, американський, хоча, цілком очевидно, що одні з них є етнічними, а інші – національними); за особливостями зрізу соціального життя, пов'язаного з професією, чином і сенсом життя; за ідейно-політичним характером тощо) [16].

Якщо оцінювати названі та інші підстави класифікації менталітету з точки зору їхнього значення для формування концепту та традиції права, то, поза сумнівом, найважливішим має бути визнане розрізнення менталітету за оригінальністю національного характеру (або ж, розмежування національно-етнічного менталітету).

Національний менталітет – образ мислення, духовна налаштованість, властива даній конкретній етнічній спільності. Національний менталітет – свого роду пам'ять про минуле, яка зумовлює поведінку людей і допомагає їм залишатися вірними своїм історично сформованим цінностям, традиціям.

Важливе значення мають національні традиції та цінності. Традиції – це елементи культури, які передаються з покоління в покоління. Разом із тим, менталітет формується під впливом соціальних факторів, тому, індивід, опиняючись в групі, всупереч традиційному розумінню, мимоволі вбирає в себе її характеристики.

Національний менталітет – це той культурний контекст, в якому ми росли, виховувались і живемо сьогодні. Він впливає на формування мислення кожного з нас і на ті рішення, які ми приймаємо. Тому національний менталітет нерідко визначають як історично сформовану сукупність стійких психологічних рис представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їх поведінки та їх образ.

Розрізняють два рівні національного менталітету: перший – генетичний. Це те, з чим людина народжується і змінити не може (уроджений характер мислення, спілкування тощо); другий рівень національного менталітету (придбаний) складається з того, з чим людина не народилася, але набула під впливом виховання, навколишнього середовища тощо, а отже може змінити. Але чим раніше був закладений певний тип поведінки, тим складніше його потім змінити [16].

Саме національний менталітет (можливе синонімічне позначення – «національний характер») або ж «національно-етнічний менталітет», під яким мається на увазі образ мислення, духовна налаштованість, яка властива конкретній етнічній спільності і є у певному сенсі пам'яттю про минуле, що зумовлює поведінку людей і допомагає їм лишатися вірними своїм історично сформованим цінностям, традиціям, слугує підґрунтям характеристики національних особливостей народу, його культури (від себе додамо: у тому числі, й права). Це логічно випливає з того, що на нього сильно впливають національні цінності та традиції, якими є елементи культури, котрі передаються з покоління в покоління [16]. Як слушно зазначалося в літературі, й сам по собі концепт (яким є право) наближений до ментального світу людини, а отже до культури та історії [8, с. 385-386]. Тому усі ці категорії взаємопов'язані і знаходяться у координаційних та реординаційних зв'язках.

Не суперечить такому висновку й характеристика менталітету (людини, суспільства, народу) як «душі» – специфічного інформаційно-енергетичного поля, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне і суспільне – все це «перетинається» та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях [25].

У контексті дослідження концепту права маємо враховувати, що, коли менталітет слугує основою формування і критерієм розрізнення цивілізацій, то правовий менталітет є підґрунтям визначення концепту права взагалі, приватного права зокрема, а відтак і критерієм розділення правових систем.

У вітчизняному правознавстві на тлі згаданої вище недостатності досліджень загальних проблем визначення ментальності та правового менталітету (зрушення тут намітилися лише у останні роки) активно досліджуються його особливості у окремих сферах: господарський менталітет [27, с. 21], менталітет державних службовців [28, с. 23], право-

вий менталітет офіцерів Збройних Сил України [29, с. 35-49] тощо.

Звісно, такі дослідження у окремих галузях права річ, безумовно, позитивна, але хотілося б і ґрунтовної розробки загальної теорії менталітету і ментальності та правового менталітету: галузеві правові наукові пошуки, очевидно, мали б не випереджати загальнотеоретичні розвідки, а ґрунтуватися на їх результатах. Принагідно, варто зазначити, що у російській юриспруденції вже з'явилися дослідження у цій галузі на рівні докторської дисертації [3].

Звернення до концептів «ментальність» та «менталітет» мотивується, зокрема, ще й тим, що останні, у свою чергу, використовуються при характеристиці концепту права: «...являясь сложным ментальным образованием, совокупностью-пучком правовых смыслов-ценностей, сгустком культуры, концепт права обладает огромной концептуальной (аксиологической) нагруженностью, имеет многослойную структуру, включающую внутренний этимологический слой, сжатую до основных пределов историю и активную слоевую составляющую в виде современных ассоциаций и идей» [30]. Завдяки таким рисам на тлі правової системи правовий менталітет виступає як основоположна матриця, що визначає правовий «колот» національної правової дійсності [31, с. 258].

Таким чином, за допомогою використання зазначених концептів до визначення концепту права додається характеристика аксіологічних елементів останнього, що дозволяє не лише дати більш точне визначення права, але й дає змогу коригувати його навіть у межах позитивістського підходу. Особливо важливим є такий методологічний імператив стосовно права приватного.

Враховуючи викладене, можна зробити **висновок** про значення правового менталітету як чинника формування концепту приватного права. Саме стосовно приватного права повністю слушним є зауваження стосовно неприпустимості зведення правової реальності лише до проблеми закону, юридичної норми, їхнього співвідношення тощо. Натомість, духовно-культурологічна теорія правосвідомості і права (яка ґрунтується на врахуванні правового менталітету) має зайняти належне їй місце самостійного підходу до розуміння права поряд з природно-правовим та позитивістським, оскільки право не є лише догма права (позитивізм), але й не зводиться лише до моралізації права (юснатуралізм) [3].

Саме такий підхід, на нашу думку, має бути методологічною основою формування концепту права в цілому і концепту приватного права, зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иллюшечкин В.П. Теория стадийного развития общества (история и проблемы) / В.П. Иллюшечкин. – М. : Восточная литература, 1996. – 406 с.
2. Абросимова И.А. Методологическая роль понятия цивилизации в социально-философском исследовании : дисс. ... канд. философ. наук / Ирина Александровна Абросимова. – Саратов, 2000. – 160 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/metodologicheskaya-rol-ponyatiya-tsivilizatsii-v-sotsialno-filosofskom-issledovanii#ixzz38VsrtstBt>
3. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Рустам Сулейманович Байниязов. – Саратов, 2006. – 349 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawtheses.com/pravosoznanie-i-pravovoy-mentalitet-v-rossii#ixzz32F0HA7d2>
4. Чеснокова Л.В. Концепт метафизического страха (Angst) в немецкой философии / Л.В. Чеснокова // Молодой ученый. – 2012. – № 8. – С. 160-165 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moluch.ru/archive/43/5248>
5. Бобкова Ю. Концепт в философских исследованиях, или Штрихи к философскому «портрету» концепта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_6_137
6. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 982 с.
7. Татарникова К.Г. Концепт комплексної кодифікації законодавства про інформацію / К.Г. Татарникова // Юридичний вісник. – № 3(28). – 2013. – С. 69-73.
8. Ткаченко І.М. Розмежування термінів: «правове поняття», «правова категорія» та «правовий концепт» (на прикладі норм цивільного кодексу України) / І.М. Ткаченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 22 (61). – № 1. – 2009. – С. 384-388.
9. Бертельс Ж.-Л. Общая теория права / пер. с фр. – М., 2000. – 576 с.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева. – М. : АСТ, 2006. – 261 с.
11. Губань Р.В. Міжнародно-правові аспекти розвитку діалогу між цивілізаціями : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 – міжнародне право / Р.В. Губань. – К., 2009. – 198 с.
12. Смоляннюк В. Зіткнення цивілізацій: міф чи реальність / В. Смоляннюк : наук.-практ. конф. [«Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій»]. – К. : Нац. акад. управління, 2003. – С. 25-27.
13. Балтаджи П.М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях / П.М. Балтаджи // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – 1997–2012. – Вип. 45. – С. 21-22.
14. Новый словарь иноязычных слов: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; За ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
15. Менталитет [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

16. Менталитет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cozap.com.ua/text/5964/index-1.html>
17. Что такое менталитет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chtotakoe.com.ua/hto-takoe-mentalitet>
18. Менталитет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostoweb.kiev.ua/content/mentalitet>
19. Митина Г.В. Особенности изменения менталитета в современном российском обществе : дисс... канд. философ. наук: спец. 09.00.11. Социальная философия / Галина Владимировна Митина. – Уфа, 2005. – 153 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-izmeneniya-mentaliteta-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve#ixzz38VvOEZrN>
20. Корнейчук Э.А. Менталитет: истоки и исторические формы. Социально-философский анализ ментальностей первых христиан : дисс... канд. философ. наук / Эдуард Александрович Корнейчук. – Волгоград, 2001. – 155 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/mentalitet-istoki-i-istoricheskie-formy-sotsialno-filosofskii-analiz-mentalnostei-pervykh-kh#ixzz38ViHSQ15>
21. Супаров И.Н. Социальные динамика, структура и модели менталитета: концептуальное обоснование : дис... канд философских наук / Игорь Николаевич Супаров. – Омск, 2007. – 167 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnye-dinamika-struktura-i-modeli-mentaliteta-kontseptualnoe-obosnovanie#ixzz38V6nxAbC>
22. Григорьева А.А. Русский менталитет: сущность и структура: социально-философский анализ : дис. ... канд философ. наук / Анастасия Александровна Григорьева. – Томск, 2008. – 120 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/russkii-mentalitet-sushchnost-i-struktura-sotsialno-filosofskii-analiz>
23. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
24. Стражний О.С. Український менталітет. Ілюзії. Міфи. Реальність. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
25. Смітюх Г.Є. Український менталітет / Г.Є. Смітюх, В.В. Стрілецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine/Mentality.html>
26. Философский словарь: Основан Г. Шмидтом. – 22-е, новое, переработ. изд. под ред. Г. Шишкофа; пер. с нем.; общ. ред. В.А. Малинина. – М. : Республика, 2003. – 576 с.
27. Попов В.Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформація : автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / В.Ю. Попов. – К., 2000. – 21 с.
28. Філіпова Т.В. Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування: автореф. дис. ... канд. держ. управління: спец. 25.00.03 / Т.В. Філіпова. – Дніпропетровськ, 2006. – 23 с.
29. Скуріхін С.М. Особливості правового менталітету офіцерського складу збройних сил України / С.М. Скуріхін // Часопис Київського ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 35-49.
30. Павлов Б. Б. Концепт права в русской культуре : дисс. ... канд. философ. наук: спец. 24.00.01. Теория и история культуры / Борис Борисович Павлов. – Великий Новгород, 2006. – 234 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/kontsept-prava-v-russkoi-kulture>
31. Павловська-Кравчук В. Поняття та сутність правового менталітету: методологія дослідження / В. Павловська-Кравчук // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Право, 2010. – № 4(63). – С. 257-265.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

КОНЦЕПТ ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз права в цілому і приватного права, зокрема. Розглянуто приватне право, як концепт, який виступає як елемент національних правових систем, проявляючись як національне цивільне право. А також висвітлено концепт ментальності як чинника формування загального концепту приватного права, який внаслідок відмінностей національних менталітетів виступає підставою диференціації «цивільно-правових» систем.

Ключові слова: цивілістика, концепт, приватне право, цивілізація, ментальність, менталітет.

Харитонов Евгений Олегович, Харитонova Елена Ивановна

КОНЦЕПТ ЧАСТНОГО ПРАВА И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

В статье проведен анализ права в целом и непосредственно частного права. Рассмотрено частное право, как концепт, который выступает как элемент национальных правовых систем, проявляясь как национальное гражданское право. А также освещен концепт ментальности как фактора формирования общего концепта частного права, который вследствие различий национальных менталитетов выступает основанием дифференциации «гражданско-правовых» систем.

Ключевые слова: цивилистика, концепт, частное право, цивилизация, ментальность, менталитет.

Kharytonov Eugen Olehovych, Kharytonova Olena Ivanivna

THE CONCEPT OF PRIVATE LAW AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF IMPROVEMENT OF CIVIL LEGISLATION

The article provides an analysis of the law in general and private law in particular. Private law is considered as a concept, which acts as an element of national legal systems, which manifests itself as a national civil law. Also highlights the concept of mentality as a factor in the formation of the general concept of private law. Due to differences in national mentalities this concept performs as the basis of differentiation of «civil law» systems.

Keywords: civil law, concept, private law, civilization, mentality.